

СТЕНОГРАМА

запису спогадів Д-ра філософських наук Пилипа Лазаровича
Свідмана.

78
1
64
Безумно важко писати, коли ти так довго
чи не заарештував Шостаківича Т.В.
Я народився у Львові у 1901 р. В 1919 р. закінчив гімназію
у Львові а в 1925 р. університет у Відні. За польської влади працю-
вав у Лодзі, учителем історії в гімназії і в Варшаві. З 1939 р.
працював в середній школі у Львові. З 1940 р. - в Інституті
Економіки Академії Наук УРСР у Львові. Підчас німецької окупації
працював до серпня 1942 р. продавцем хліба в крамниці. В 1942 р.
оув взятим до концлагеру, але втік і переховувався по селах і у
Львові до приходу радянських військ.

Мої спогади в основному будуть стосуватися в висвітленні
доля ~~ж~~ єврейської частини ^и населення міста Львова в часи німецького
панування на українських землях.

У Львові перебувало в часи входу німецької армії 30.VI.-4I р.,
~~не зовсім точний~~ за обчисленням, яке залишилося в єврейській громаді,
коло 135.000 євреїв. Німецькі офіційні джерела передають число євреїв
в тому часі на 114.500 чоловік. Правдоподібно вірніша цифра перша,
бо німці старалися показати, що євреїв було менше. Мені здається, що
цифра перша вірніша тому, що вона відповідає цифрам, що залишилися
в пізнішому періоді. *до*

Щоби ілюструвати темпи ^{ня} знищенні єврейського населення у Львові
найліпше буде навести цифри населення, яке залишилося за обчисленням
карткового округу.

До жовтня 1941 р. єврейське населення получало картки від
Народної ~~Ш~~ Оргівлі, ^а бізніше від карткового відділу, який був утворе-
ний при єврейській громаді. *У* ці цифри не цілком точні. Від початку
до серпня 1942 р. ці цифри перебільшені тому, що люди брали картки
для тих, які загинули вже, але відомостей про це ще не було.

Картковий Бюро

79
2-2
66

Були також зловживання з цього боку. Карткове бюро могло таким чином використовувати для себе і крім того подавати допомогу людям, які потребували збільшення пайку, бо не могли купити на чорному ринку. Пайок був дуже малий. Про це і пізніше дам більш відомості.

Таким чином можна числити, що в цих всіх цифрах карткове бюро є завжди кілька ^{тисяч} фіктивних душ. Це треба мати на увазі.

На місяць жовтень 1941 р. видано Народном Торговлею для єврейської населення 119.000 карток.

Від 1-го листопада картки були уже видані картковим відділом при єврейській громаді.

На місяць листопад 1941 р.	109.000
" XII " "	106.000
" I 1942 "	103.000
" II " "	97.000
" III " "	96.000
" IV " "	86.000
" V " "	84.000
" VI " "	82.000
" VII " "	82.000
" VIII " "	76.000
" IX " "	36.000
" X " "	33.000
" XI " "	29.000
" XII " "	24.000

Від серпня місяця 1942 р. цифри вже не є перебільшені тому, що полягають, що від того часу було в деякій мірі навіть більше населення чим вказує цифри карткового бюро. Тоді була така ситуація: було вже ясно, що німці хочуть винищити євреїв і тому ^{си-} ^{Картковий Бюро} ~~було~~

20
69

не показувало точних даних про кількість євреїв.

З єврейської громади був натиск, щоб харчове бюро не збільшувало числа євреїв. Багато людей боялися схватитися, щоб німці про них і не знали. Вони уже не реєструвалися, бо переходили в підприє́мств^а. Коли цифри за вересень місяць харчове бюро^{ого} вносило в 36.000 людей, гадають, що цифра фактична була 40.000. Останні цифри торкаються листопаду 1942 р. Від того часу вже нема цифр карткового бюро, бо єврейську громаду було ліквідовано, а євреї получали харчі при своїх підприємствах, де працювали.

Перейду до хронологічного перегляду подій. Після приходу німців 30 червня 1941 р. ^{до Львова} негайно почалася акція проти євреїв, але німці організували її так швидко, що євреї не згуртувалися. Німці говорили тут про трупи, які вони знайшли в Бридідках ^{в Торських прибулицях} на Казимирівській вулиці, ^{в Торських прибулицях} Лонцького, на Замарстинівській і Яховича. ^{Торських на}

⁰⁵ Знищення євреїв в місті Львові почалося з першого дня приходу німців тобто 30.УІ.-1941 р. Про те на перших порах німці провадили це знищення провокаційно. Користуючись відходом радянських військ, деяку частину єврейського населення німці завели до тюрм і там постріляли, при чому цей розстріл провадився в супроводі ексекуції, з тим що не можна було впізнати, ^{замордованих} разом з тим переслідувалась і друга мета, ^{зберегти} подати як приклад зв'язку НКВД, що перед своїм уходом зі Львова ^{Орже} суцільно розстріляли політичних в'язнів. Для прибирання цих трупів ^{фактично трупи євреїв, убитих в концтаборі} німці відразу, як прийшли, почали ловити по вулиці і по хатах євреїв, які мусіли прибирати цих трупів, але залишившись в живих розповіли потім, що фактично вони ніяких трупів не прибирали, але впізнали серед них багато міських євреїв, тільки що загиблих. Про це свідчив пізніше розстріляний д-р Єліаш Ізидор Лду - адвокат у Львові вул. Беренштайна І. Він розповідав: "в різних частинах

Д-р КОПІВАНІО
ім. Вігсшпелдінг 194...
Landw. Betrieb Nr. 1
Präsident: Gombisz Nr. 1
Підприємство різноманітне

89 4
70

розосланого подвіри стояли кучки євреїв, якими займалися німці. Вони проводили різні ексекції. В одній купі їх лише омили, в другій купі стріляли! В його купі було так: він стояв довгий час, але його не омили. Врешті він попав в якусь чергу перед якимсь дверима. Туди входили поодинокі. Коли хто входив останній. - (були ^{встатті як у якимсь 306 м} ~~середньому німецьким вахмістрів~~) зустріли. В черзі повторювалися такі слова: "Die Rasche ist süß" "Смачна є солодка," це ~~казали німці~~. Так стояв він довгий час. "Переді мною стояв знайомий аптекар і ^{його} син, у якого був розбитий череп. Вони сварилися зі мною, що я хотів піти пізніше, але мені було все різко. Я пішов вперед. Там я побачив оргато трупів забитих, але вони не рухалися, стогнали. Німецький офіцер з револьвером в руках приказав мені йти на гору. Я пішов. У мене не було жодної думки. В тід хвилині я не думав ні про дитину ні про жінку, я закрив очі, але він приказав одкрити, але я нічого не бачив. Офіцер ~~хукав~~ хукав дулом пістолета, але я чув пістолет дав осечку і тоді він сказав мені йти геть і крикнув "Für heute genug" [на сьогодні досить]. Після цього в той день нікого оільше не воили. Через дві-три години час всіх випустили. Досить велика частина людей вийшла з цього подвіри і розказували як з них знущалися німці: їх ~~омили~~ омили, приказували стояти біля стіни, наче то воиралися в них стріляти, але не стріляли. На загал частина людей цих вийшла, частина була забита. Це все було до 3-го липня 1941 р. Між іншим були забиті рабін д-р Левін і бувши редактор єврейського ^{"Хвілс"} щоденника Гешехс. Скільки осіб взагалі забито, не можу сказати, бо є різні оцінки і жодна не може бути вірогідною. Німецька тактика була не давати віддиху, одна акція йшла за другою.

4-го липня почали хватати людей нібито до роботи. Забрали і до будинку гестапо на вул. Пелчинського, тоді вбито було до 2000 людей.

Prof. Dr. habil. Józef Kosiński, Instytut Historii, Uniwersytet Warszawski
 Prof. Dr. hab. Andrzej Walicki, Instytut Historii, Uniwersytet Warszawski
 Prof. Dr. hab. Andrzej Walicki, Instytut Historii, Uniwersytet Warszawski

92-5
71

Знаю це з оповідань двох осіб, з яких один не живе [тов.Редер] і другий Гофман Міхал [який зараз у Львові і працює на залізній дорозі] Цих євреїв тримали в такій спосіб: їм приказували сидіти на землі, не вільно було рухатися, пізніше групами їх забирали на авто і везли кудись, нібито на роботу, везли їх до Білогорського ліса і там розстрілювали. З двох тисяч залишилося тільки 600 чоловік. 1.400 було забито.

В липні місяці німці приступили до організації єврейської громади яку організували як інструмент німецької політики проти єврейського населення. Єврейська громада була створена дитого, щоб витиснути з євреїв все їх майно, гроші, роботу силу. Людей, які числилися за єврейською громадою можна поділити на дві категорії: на людей наївних і на людей - негідників. Наприклад до числа наївної людини можна віднести єврея д-р Парнаса - керівника єврейської громади. Це був старий адвокат, людина дуже обмежена, людина, яка мислила категоріями часів Австро-угорщини. Він дивився на німців, як на людей культурних, вірив в порядок і легальність і в цьому виявилася його наївність. Такі люди думали, що німці дасть їм можливість влаштувати єврейські громади, вірили в єврейську економію, думали, що буде єврейське господарче життя і єврейське культурне життя, і вважали, що вони переобувачи в єврейській громаді, виконуть народний обов'язок. Негідники від самого початку зрозуміли мету німців але вони хотіли врятуватися самі і мати якусь наживу: наприклад, єврей ^{Томовський} Гошці, Лібес та інші, але це не найгірші негідники.

Єврейська громада почала свою роботу з того, що стігала в населення єврейського великі контрибуції. Все єврейське населення було переконане, що ці контрибуції одудуть родом викупу від інших переслідувань. Бувало, що євреї без примусу вносили контрибуції, стояли в черзі, що скоріше викупити себе, отгородити від

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
Українська Республіка
Київ

83 6
72

смерти. Бідні люди продавали речі, що заплатити, віддавали на цю контрибуцію різні цінності. Розмір контрибуції не пригадую, але вона була дуже висока.

Ще під час воєну контрибуції німці зробили нову акцію. Вони заохочували ^{матко} хат представників львівської єврейської інтелігенції. ^{Вони просили зайти з німцями на хвилину до місця} Це було негайно, робилися це чомно, начеб то треба було щось висвітлити. Вони просили не вобратися, бо "через пів години ви повернетесь дод дому". Так було з д-р Гельманом, адвокатом, який також належав до наївних людей. Коли у Львові стало відомо, що німці забирають багатих людей, то німці заявили, що ці закладники будуть затримані до тих пір, поки євреї не заплатять всю контрибуцію, але всі ці люди не повернулися, хоч контрибуція була виплачена, і потреби в закладниках не було, тому, що євреї добровільно зносили гроші і речі.

Під карою смерти всі євреї носили опаски з зіркою. Це була перша проба ізоляції. Нарукавники ці були різні. ~~В справі заведення на порукавників німці проклали певну винахідливість.~~ Нарукавники встановлювалися різного характеру, з тим що встановити певну ієрархію єврейської громади, в залежності від характеру і місця роботи, суспільного положення і придатності євреїв до німецької служби. Для тих, що працювали в воєнних підприємствах ^{до порукавників} це зелений кант. Хто працював на ^{німецькій} "фірми праці" носив фіолетний кант. Для глухонімих були спеціальні жовті порукавники. ~~Виходило~~

Рівночасно в липні місяці німці почали викидати євреїв з будинків. Ця акція мала організований характер. Вони виділили кілька вулиць: ^{до німців} наприклад: вул. Софії, Дверницького, ^у Дзвинська, Снопківська. Крім того були індивідуальні акції, коли якомусь німцю подобалося помешкання. В цьому місяці було забито до 200 чоловік, це тільки при викиданні з будинків.

84 7
23

Рівночасно було в місті організовано хапанни людей по вулицях, яких посиляли на роботи. Дехто повертався з цих робіт а дехто і ні. Це була постійна акція. Жертви були щодня, а скільки невідомо. Були деякі наївні люди які думали створити легіон єврейської праці і цим спасти інших від щоденного хватання. До легіону хотіли взяти крепких людей, і здорових. Таким чином можна було систематично і легально влаштувати цю справу з німцями. Цей легіон існував кілька днів. Це була приватна ініціатива. Жертвою цієї легіонерської праці виявився і мій брат Фрідман Самуїл, та д-р ^{лі} Гюгер Натан, які всупереч моїй пораді не йти на цю роботу, пішли і назад не повернулися.

25, 26, 27 липня проти євреїв була проведена нова акція, українською поліцією. На ці дні припадала якась річниця жалоби, чи по Петлюрі, чи по Коновальцеві, а зокрема точно не знав.

Німці дозволили українській поліції в порядку помсти відбрати певну кількість євреїв і розправлятися з ними, як вони хотять. Загибло тоді коло 1.500 чоловік. Ці дні серед єврейського населення стали називатися петлюрівськими днями. ^{пограблени і чистили} Про цих загиблих євреїв я довідався від лікаря-хірурга д-р ^{лі} Крама, який загинув пізніше. Наскільки

На цей же період припадає і спалення німецькими військами молитвенних будинків (синагог).

Являється характерним, що у всіх цих знищеннях над євреями цивільні мешканці Львова участі ніякої не приймали, а спроби німців натравити українців, та поляків на євреїв не вдалися.

В серпні 1941 р. починається серед єврейського населення ознаки голода. Приділ харчів був нікчемний. Норми видачі продуктів в цей період був встановлений такий: німці одержували великий пайок, українське і польське населення одержувало 1400 гр. хліба на тиждень, а єврейське населення 700 гр. на тиждень, цукру одержували 200 гр. на місяць. Взагалі євреї одержували половину того,

85 8
74

що одержували українці та поляки. Пізніше норми хліба ^{для євреїв} були знижені до 500 гр. на тиждень, а цукру до 100 гр. Почався страшний голод, частина єврейського населення нічого не мала. Діти пухли з голоду. ^{Закофрився} ~~Почався~~ антоганізм серед єврейського населення. Євреї фахівці всі були на роботах і тому мали з чого і якимось мити, а велика частина єврейського населення, що не могла робити, жінки і діти залишалися без всього. Їм було страшно тяжко. Допомоги вони не мали.

В серпні місяці почали брати євреїв до концлагерів, ^{Перший} такий лагерь був організований в Ляшках Мурованих. Пізніше створили концлагери в ^{Куровичах} Коломичах, ^е Гурманові, ^{ах} Винники і ^{вх} Козаки. В осени створили лагерь у Львові. Він находився по вул. Янівській ч. 134.

^{Крім того} євреїв з лагерьів посиляли на вулиці, де були розміщені приватні мешкання СС (вул. Потоцького і Листопада) для обслуговування всіх СС-ів і там влаштували для них невеликий лагерь з ім'ям "Чартаки".

В листопаді 1941 р. перший раз оголошено ~~енраву~~ утворення єврейського "гетто". Було сказано, що євреї мають переселитися до цього "гетто" на Замарстинові, за залізничним полотном. Проходів було ^{готури} три, євреї мусіли їхати туди тільки через один прохід по-під мостом на вул. Пелтевній. Цей міст євреї назвали мостом смерті, тому, що коли євреї підїзджали з майном, німецька охорона забирала людей тих, хто їм подібався, головним чином ^{і ніцих} жінок, яких забирали на вул. Лонцького, там їх роздїгали частково, ^{їх} кидали на авто і вивозили за місто на смерть. Загинуло за листопад місяць коло 3000 чоловік, а гетто утворено не було. Після цих всіх акцій деякі євреї почали виїжджати по провінції. 4000-5000 чоловік повиїжджало в другі містечка, але це могли зроби́ти тільки заможні люди.

З цьогож часу була проведена акція в самій єврейській громаді. Було забрано декілька молоді для концлагерів в Куровичах,

86 9

а керівник єврейської громади д-р Парнас був забитий. *при єврейській громаді*
В цей час організовано німцями "уряд постачання", це був орган, який приймав накази від німців на різні речі і продукти, яких часто неможливо було дістати у Львові. Цей орган мусів збирати ~~зі~~ речі у євреїв і передавав їх німцям, це була загальна форма законного рабунку єврейського населення.

Тоді була утворена єврейська міліція, яка зпочатку була підпорядкована проволу ~~німецької~~ *єврейської* громади, але яка весь час боролася за своє незалежне існування. Склад єврейської поліції був укомплектований так, що з ~~кожним~~ часом єврейська поліція по відношенні до євреїв ставала гіршою чим гестапо.

Від листопада 1941 р. до марта місяця 1942 року не було великих акцій. Була якась передихка. Людям здавалося, що життя нормалізується. Бували тільки дрібні акції, які забирали небагато жертв. *у роботі був легальний урядовий євреїв*
Так наприклад в січні місяці був примусовий збір теплого одягу і хутра під карою смерти. Нове керівництво єврейської громади після смерти Парнаса було очолювано д-р Ротфельдом, який вмер натуральною смертю, а після нього був д-р Лангесберг.

В марті і квітні 1942 р. відбулася перша велика акція проти єврейського населення. Німці цю акцію організували дуже хитро, під виглядом "переселення". Умовивши з єврейською громадою про порядок його переведення, про участь самої громади і допомогу єврейській поліції, *коштовий переселенець* видали постанову, що може в собою забрати /25 кг. різних річей, 200 зол. і т.д./ . Під категорію переселенців німці підвели бідних і тих, що не могли працювати і всіх вивезли до Белзеца нібито на роботу і там знищили 15.000 . Акція ця тривала 2 тижні.

На кінець цієї першої великої акції німці заорали також кількадесятків євреїв-мільціонерів і виселили їх до концтагерів.

74 70
76

Це була начеб то кара за те, що міліціонери в часі акції зловживали своєю владою і звільнили багатьох ув'язнених. Це було вірно, але треба заважати, що по більшій мірі міліціонери звільняли своїх кривих, або брали гроші за звільнення. Після цих акцій було видно, що німці ^{намір} мали ~~знищити~~ єврейське населення, але всетаки люди ще думали, що справа іде тільки про безробітне населення, тому намагалися горьково одержувати працю і організовувати нові види праці. Таким чином наприклад в квітні і ^{травні} місяці поставили великі ^{міські} верстати праці, які ^{ніби} давали охорону євреям.

Але всетаки почалася нова акція. 23 або 24 червня 1942 р. була акція, яка ^у тривала тільки один день. Приїхала спеціальна команда до Львова, ходила по будинках, забирала жінок, дітей, старих, які не мали посвідок праці, і знищили їх всіх в концлагерях. Це була ^е тренувальна акція до великої ^{акції}, яка сталася пізніше. До Львова приходили ^{вже} вісті про акції в різних містах околиці. В Галичині і ^{дистрикті} краківській акції йшли з заходу на схід таким порядком: - Краків, Милець, Жешів, Перемишль, Городок. Крім того з півдня на північ - Коломиї, Станислав.

В липні місяці німці оголосили нову контрибуцію і викликали враження ^{серед} єврейського населення, що ця контрибуція врятує їх, але ця контрибуція не була повністю виконана. В тім самім часі було розв'язано єврейський відділ уряду праці і всі єврейські справи були передані з цивільної німецької адміністрації до СС. Керівник уряду праці німець Вебер сказав керівникові єврейської громади, що від того часу мінється політика німецького урядування, щодо євреїв у Львові, в такому напрямі, що до того часу було вирішальне економічне питання, а зараз воно буде вирішуватися не з економічної

88 11
77

а з політичної точки зору.

СС почало своє урядування в справі євреїв з того, що перевіряли посвідки праці і клали печатку на ці посвідки. Це все проваджалося по містах роботи. Кому печатки не давали, зараз же забирали до концлагерів. Євреї думали, що це вже кінець і що євреї, які мають печатку залишаються в живих. Раптово 10 серпня 1942 р. на-чалася велика акція, найбільша у Львові, яка була організована в такий спосіб: великі сили СС, гестапо, ^{Шуцманшай} і української поліції брали участь в акції. Ця акція тривала ^{двома тижнями} більше ніж ~~два~~ тижні. Ходили по хатах, забирали з підприємств і разом переводили їх до концлагерів на Янівське, а потім висилали до Белзца, де їх нищили порядком спалення в газових камерах. 55.000 чоловік загинуло в цій акції. Вона закінчилася 21-22 серпня.

Майно тих євреїв, які були знищені, забирали німці. Тимчасом керівник СС, генерал бригади Кацман видав розпорядження про утворення гетта. До 7-го жовтня всі євреї мусіли залишити свої помешкання в місті і оселитися в гетті. На гетто було призначено досить невелика частина передміста Замарстинова, яке було оточене від півдня залізничним полотном, від заходу вул. Замарстинівською, від сходу вул. Варшавською. Це місце було ^{дуже} загато мале ~~де~~ 40.000 євреїв, які ще тоді залишалися у Львові. В одній кімнаті повинно було жити 10-15 чоловік. Офіційно відводили три кубічних метри на душу, але і того не було. Тому в гетто загинуло багато людей від різних хворіб.

Коло 18-го листопада німці зробили нову акцію, а саме всі люди, які працювали в військових підприємствах, одержали таблиці з номером і літерою ~~№~~ [№]. Інші, які працювали в підприємствах важких для оборонної промисловості одержали таблиці

смак
Томп

в літературі "R". Всіх разом було їх 12.000 і тільки вони ~~зисталися~~
 в гетто мали право на життя? Німці від того часу влаштовували
 раз по раз нові поклади в гетті і кого бачили в хаті забирали і вби-
 вали. У кого не було цих літер їх забивали на місці. Таким чином
 головно забивали дітей і старих. Ці дрібні щоденні акції закінчилися
 5-6 січня 1943 р. великою акцією, в якій було знищено майже 15.000
 євреїв і крім того ліквідовано єврейську громаду. Пізніше від 6-го
 січня до 9-го лютого німці ще провадили систематичне "вчисування" гет-
 то і закінчили цю акцію ~~арештам~~ 130 єврейських міліціонерів. Після
 цих всіх акцій кількість євреїв в гетті була дуже мала. Залишилися
 тільки ті, що ^{дійсно} мали літери "K" і "R". Границі гетта все більше і
 більше звужувалися. Гетто було оточене високим парканом. Між
 1-им і 4-тим червня 1943 р. німці виконали цілковиту ліквідацію
 гетта. В деяких місцях євреї ставили опір, дехто втікав по дорозі
 їх розстрілювали. Опір був дуже слабкий, неорганізований, більше
 індивідуальний, це були окремі люди, окремі групи. Від того часу
 існував у Львові ~~кілька~~ тільки один лагерь, в якому знаходилися
 приблизно 15.000 євреїв, чоловіків і жінок. Всі вони там працювали.

19 листопада 1943 р. був ліквідований і цей останній лагерь.

У місті Львові за весь час німецької окупації переховува-
 лися декілька тисяч євреїв серед населення, але вони поступово нищили-
 ся німцями при різних нагодах.

Залишилися у Львові до 2.000 євреїв до приходу Червоної Армії.

22/1-46 г.

80

Зарієнко Ген. Назаров

Брату меровано 12 літ.
 м.с. Луцк. ред. Рівненськ -
 30-1-46 р.

Кіт